

Dohnal, Josef

Próza Michaila Bulgakova a experiment

Opera Slavica. 1993, vol. 3, iss. 1, pp. 25-33

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/116326>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PRÓZA MICHAILA BULGAKOVA A EXPERIMENT

Josef Dohnal

Jestliže vyjdeme z charakteristiky experimentu jako toho, co Slovarь иностранных слов definuje jako "1) научно поставленный опыт, наблюдение исследуемого явления в точно учитываемых условиях, позволяющих следить за ходом явления и воссоздавать его, каждый раз при повторении этих условий; 2) опыт, попытка",¹ či toho, co Rejmanův Slovník cizích slov charakterizuje jako: "Pokus; ve vědecké práci proces ověřování zamýšleného postupu nebo výsledku zkoušením jednotlivých dílčích úkazů nebo jejich souhrnu",² pak zjistíme, že podstata pojetí experimentu jako praktického konání, jimž se ověřují teoretické postuláty formulované v podobě hypotéz i jako praktického pokusu se v obou pojetích příliš neliší. Pro naše zamýšlení nad prózou Michaila Bulgakova budiž ještě v samém začátku podotknuto, že právě takto pojímáný experiment, tzn. jako postup ověřování teoretických postulátů či předpokladů, bude předmětem, kterým se chceme zabývat, a že v žádném případě nehodláme věnovat pozornost tvarové složce Bulgakovových děl v tom smyslu, v němž souvisejí s tzv. experimentální prózou první třetiny dvacátého století, i když by to jistě bylo možné. Chceme se zaměřit na určení místa, jež má vědecký experiment v Bulgakovově tvorbě, a to zejména v jeho prózách Osudná vejce a Psi srdce, a dále na to, k jakým závěrům nás sledování tohoto kompozičního prvku i tematického komplexu může přivést.

Obě zmíněná Bulgakovova díla jako by vycházela ze stejného základního tematického schématu - ve vědcově hlavě se zrodí myšlenka, jejíž teoretická východiska jsou v průběhu děje prakticky vyzkoušena, to jest mohou být, resp. jsou experimentálně ověřována. Tak vynikající biolog profesor Persikov v Osudných vejcích náhodně objeví silný účinek, jež má paprsek, vznikající při jisté konstelaci číček, na živou hmotu; stejně vynikající lékař, profesor Preobraženskij v Psím srdci dlouhodobě experimentuje v oblasti transplantaci, když se pokouší vracet lidem mláďa, a dospěje k myšlence odvážného experimentu, jehož teoretická východiska jsou v průběhu děje prakticky vyzkoušena. V Osudných vejcích je to nadšený potrhlý laik posedlý myšlenkou prospět revoluci, kdo dosáhne toho, že vynález je profesorem na doporučení vlivné osoby pro účel praktického využití odňat, a kdo se tedy stává třetím experimentujícím. Profesor Persikov pokračuje v ověřování pravdivosti svých hypotéz v laboratorních podmínkách a postupuje velmi opatrně, s množstvím bezpečnostních opatření, třebaže hodlá použít velice omezené množství pokusného materiálu, zatímco nadšený Rökk o bezpečnostní opatření, jež by mohla zabránit

možným negativním následkům experimentálního ozáření vajec, která mu byla dána k dispozici, nedbá vůbec, pokud nepočítáme hlídače s puškou, který hlídá vejce a kamery, z nichž paprsek vychází, před nenechavci. Tragické následky této nedbalosti pak v Osudných vejcích narostou do hyperbolických rozměrů, které začínají připomínat katastrofické syžety mnohých děl moderní science-fiction. Jednou z obětí vzniklé kalamity se pak stává sám autor objevu, proti kterému se obrací hněv pomsty-chtivého davu.

Situace profesora Preobraženského v novele Psi srdce je velice podobná v tom, že i on je výsledkem svého experimentu - psoobčanem Šarikovem - ohrožen. Je to však on, kdo celý experiment provádí, je to pak rovněž on, kdo ve chvíli, kdy si naplno uvědomuje, k čemu jeho pokus vedl, experiment končí opakovanou operací.

V obou prózách tedy jde o téměř shodné základní schéma "objev - praktické experimentální ověřování - negativní dopad v podstatě velice úspěšného experimentu". Podstatné je právě ono třetí konstatování - v obou případech totiž experiment dopadl vlastně z úzkého ryze vědeckého hlediska dokonce nad očekávání dobře. Toto schéma však realizují lidé s rozdílným vztahem k experimentu, lidé různých odborných a zejména mravních kvalit; v Psím srdci, na rozdíl od Osudných vajec, je experimentátor schopen ponechat si ve svých rukou kontrolu nad pokusem, t. j. nutnou zpětnou vazbu, a má moc průběh celého pokusu zvrátit zpět.

Tato tematická blízkost a zacílenost na experimentální činnost, u jejíhož zrodu je vědec patřící k intelektuální elitě, není zřejmě náhodná a svědčí o tom, že v daném období tvorby spisovatel promýšlel z různých zorných úhlů otázky jistého problémového okruhu a že hodnotil jeho možné aspekty. Dynamika vyprávění i sama struktura textu, která je v Osudných vejcích blízká dynamice vyprávění i uměním zámlk a nápovědí Bělého próz, zejména pak románu Petrohrad, anebo poetice Blokových Dvanácti, je v Psím srdci podstatně zmírněna, vyprávění je zklidněno, více přibliženo klasickému úzu ruské literatury kanonizovanému v XIX. století, což činí po stránce formální z obou novel rozdílná díla, nalézají protiváhu na straně vnitřní tematické zacílenosti, která je pro obě díla táž. Zdá se dokonce, jako by na sebe různé aspekty téhož tématu rozvíjeného v obou prózách navazovaly, navzájem se křížily a doplňovaly, takže se nám zdá, že se v tomto případě bude zdát oprávněná domněnka, že se jedná o dialogii se společnými východisky a cíli.

Všimněme si blíže toho, co asi učinilo právě téma experimentu, jeho průběhu a zejména jeho výsledku základním tématem obou děl. Nemá zřejmě cenu dokládat citáty z dobové literatury fakt, že Říjnová revoluce byla právě tím, co bylo znovu a znovu přirovnáváno ke grandioznímu experimentu, v rámci kterého se teoretické postuláty formulované v teoretické úrovni v době revoluce předcházející začaly ověřovat a prosazovat v denní praxi, již byly vystaveny milióny lidí. Revoluce do obou próz zasahuje, její realie je prosakuji skrz naskrz, analogie s ní je zjevná a museli bychom být slepi - anebo předpojatí

- abychom si to neuvědomovali. Zdá se nám, že rok 1925, v němž obě díla vznikají, je doba, kdy po revoluční explozi a následném rozmetání všeho dřívějšího dokazalo mnohé opět poněkud sedimentovat a dalo vzniknout pevnějším konturám základů nové se konstituujícího řádu světa. Zdá se rovněž, že právě to byl moment, kdy Bulgakov obrací pozornost právě na to, zda jsou tyto základní prvky oproti minulosti dostatečně nosné a pevné, zda jsou opravdu hodnotnější, progresivnější a humánnější.

Oba své profesory umísťuje autor přece do přesně takového období - přestáli nepohody revolučních počátků a občanské války, našli nový modus vivendi, žijí svým životem, který se v mnohém liší od života před revolucí. Pro ilustraci tohoto faktu stačí snad vzpomenout intenzivní tematizaci opozice časových (a hodnotových!) rovin ve slovech "bývalé" a "nynější". V českém překladu novely *Osudná vejce* např. na počátku 5. kapitoly čteme: "V újezdním provinčním městečku, někdejším Trojicku, dnešním Stětkovsku v Kostromské gubernii vyšla na zápraží domku v bývalé Kostelní, dnes Soukromé ulici žena v šedých kartounových květovaných šatech a rozplakala se. Byla to vdova po bývalém duchovním správci bývalého chrámu a jmenovala se Drozdovová."³ V počátku 8. kapitoly se dozvídáme, že: "V bývalém sídle Šeremetěvových dozrávala jablka."⁴ a že Rokk "... rozmístoval kamery v bývalé zimní zahradě, oranžerii Šeremetěvových..."⁵ či že vejce pomáhal rozbalovat "... kulhavý bývalý zahradník někdejších Šeremetěvových, který teď zastával v sovchozu univerzální hodnotu hlídače..."⁶ Děj je navíc umístěn - z hlediska doby vzniku díla - do budoucnosti, neboť se tu mluví o létě osmadvacátého roku⁷, takže se příběh mění vlastně na vizi, jež se odehrává v době ještě pozdější, než nakolik realita dozrála v roce 1925, kdy byla novela napsána; ono ustálení porevoluční situace je tedy dokonce ještě posouváno do vzdálenější budoucnosti, v níž by se podle teorie mělo počítat s větší stabilitou a s vyšším stupněm uspokojování potřeb obyvatelstva.

V Psím srdci snad jako doklad této tematizace postačí profesora minipřednáška o úpadku mravů po revoluci, který je demonstrován na příkladu ukradených galoší⁸ či jeho tirády o jídle a umění jíst a pít, v níž zvime např., že "... z moskevských toastů je tenhle nejlepší. Kdysi to byla vyhlášená specialita Slovanského dvora", anebo: "To je Saint-Julien ... Slušné víno ... škoda, že není k dostání"¹⁰ (Veškerá zvýraznění - autor.) Úroveň porevolučních reálií pak Bulgakovova satira klasifikuje jako nižší nejen ve vztahu k oně evokované minulosti, ale i a priori, což dokládá např. kruté ironické pasáže v hovoru o sovětských novinách, kdy profesor Preobraženskij doktoru Bormentalovi říká: "A chraň vás bůh, abyste před obědem vzal do ruky sovětské noviny. ... Víte, pozoroval jsem z tohoto aspektu třicet svých pacientů na klinice. A co byste řekl? Pacienti, kteří noviny nečtou, se cítí výborné. A když jsem je nutil - kvůli svému experimentu - číst Pravdu, ubývali na váze. ... To ale není všechno. Dostavily se snížené patelární reflexy, nechutenství, deprese."¹¹ Tato tematizace opozice "bývalé" a "nynější" i zřetelné satirické zobrazení "současného" se svoji axiologickou zaměřeností vytváří jakýsi

obecný rámec, jakési pozadí, v rámci kterého se autor může soustředit na to podstatné, co chce v díle zvýraznit.

Bulgakov je mistr mystifikace, zastírání, náznaku, šifry, a proto si nečiníme nárok na to, aby naše následující vývody byly považovány za jediné možné, nicméně se pokusíme poukázat na určité konotace, které se nám zdají být možné.

V Osudných vejcích řeší Bulgakov problém spjatý s otázkou po osobě oprávněné provádět experiment. Profesor Persikov je člověk akademického založení, je opatrný, když formuluje své teoretické závěry, byť je může doložit na již pozorovaném. Stále se vrací k vlivu červeného paprsku, hledá příčiny, souvislosti, k praktickému ověřování sahá až za velice důkladných bezpečnostních opatření, která si přichystal dávno před tím, než vůbec s realizací pokusu začal. Je si totiž vědom nebezpečí, jež plyně z agresivity charakteristické pro ozářené organismy, které navíc podstatně mění svoji normální velikost. V laboratoři, v níž pracoval, "... bylo vše připraveno k jakýmsi záhadným, velice nebezpečným pokusům: ležely tu pásy nastříhaného papíru, které měly sloužit k zalepení dveří, dále potápěčské přilby s dýchacími trubicemi a několik balónů, pabeskyjících jako rtuť s vinětami 'chemikálie' a 'nedotýkati se' a s namalovanou lebkou se zkříženými hnáty."¹² Ředitel sovchozu nazvaného příznačně Rudý paprsek, revoluční harcovník Rokk, dělá bezpečnostní opatření zcela minimální - staví k vejcím hlídače, který ovšem hlídá vejce a kamery, nikoli průběh experimentu, a ani jeden z nich pak vůbec nic neví o tom, co může experiment přinést za rizika. Rokkovo očekávání je jednosměrné, spoléhá na mechanický postup vpřed, je nezvratně přesvědčen o úspěchu. Bohužel tu neplatí, že nevědomost hříchu nečiní; ba naopak - ignorance přináší neuvěřitelné škody, jež Bulgakov nádherně přepíná, přetváří je v mistrnou groteskní fantasmagorii.

Profesor, který byl donucen k tomu, aby svůj nevyzkoušený objev předal k praktickému vyzkoušení omezení Rokkovi, je jakoby obrazem, který reprezentuje vědce, jejichž objevy jsou od počátku překrucovány, ideologicky formovány zaběhanými klišé oficiálního publicistického žargonu mistrně parodovaného právě v této novele, zatímco vědecká práce sama není vlastně vůbec tiskem zmiňována, podstata a neověřenost objevu nejsou ani v nejmenším brány v potaz. Motiv telefonického hovoru s kýmisi mocným, kdo rozhodl bez toho, že by se profesora ptal, kdo si osobuje vyšší stupeň vědění, je také příznačný: "Ve sluchátku cosi skřehotalo a poklepávalo a dokonce i na dálku bylo zřejmé, že blahosklonný hlas s ním (tj. s profesorem - J. D.) mluví jako s malým dítětem. Skončilo to tím, že brunátný Persikov s rachotem zavěsil a pronesl kamsi do zdi: 'Myju si ruce.'¹³ Profesor je obětí okolností, které se vymkly jeho představě o chodu experimentálních prací. Cesta experimentu se rozdvíjela - jedna její větev, bohužel ta slabší, vede k dalšímu opatrnému a postupnému vědeckému ověřování prvních výsledků, ta druhá, oficiálně nařízená a halasně propagovaná, je cestou nevědecky nezodpovědného hazardu a odpovídá za ni člověk, který k tomu nemá ani zbla kvalifikace a zodpovědnosti, laik, který má snad jen jedinou přednost - je iniciativní za každou cenu.

Text novely nám, zdá se, nedává právo tvrdit, že by autorská koncepce opravdu odmítala obě cesty experimentu. Cesta laboratorního opatrného postupu je zřejmě sankcionována, neboť jsou na ní vytvořeny záchranné mechanismy, jimiž lze zabránit škodám. Odmítána je cesta druhá - nezodpovědný hazard vedený bez ohledu na přirozenou opatrnost nutnou při zasahování do podstat, cesta iniciovaného samospádu, kde se nepostupuje krok za krokem, ale nekvalifikované a ozlomkrk. Experimentální vědecký postup je právě tou druhou cestou znemožněn, neboť objevitel je od pokusu odstaven a posléze je rozvášněným davem zbaven života, přičemž mu nepomůže ani ochrana z Lubjanky, která ho přece chránila jen proti vnějšímu nepříteli, což lze ovšem opět chápat jako velice symptomatically detail.

V Osudných vejcích je vědecký experiment posuzován jako oprávněný, vědec na něj má právo, negativně je však hodnoceno jeho zneužití, jeho v podstatě politicky řízená zplanělá větev, která namísto k pokusu o využití dosud neznámé síly ve prospěch vědy a lidstva, se obrací proti němu. Symptomatically jsou v této novele i další dvě, respektive tři drobné okolnosti. Revoluční barvou byla rudá. I paprsek, který působí pronikavé změny v živých organismech, je rudé barvy. Vyvolává však nejen zvýšenou životaschopnost, ale snad ještě více agresivitu. Dále: je to paprsek, který vzniká nikoli z přirozeného, nýbrž z umělého, ne-přirozeného světla, je tedy až jakýmsi odvozeným, přirozenému vývoji ne zcela vlastním zdrojem energie. A nakonec je pak zajímavá shoda mezi iniciálami jména a jména po otci vůdce Říjnové revoluce a iniciálami těchto jmen profesora Persikova, který je Vladimír Ipaťjič. To samo by nemuselo pochopitelně ještě vůbec nic znamenat, ale proč pak v jednom místě na začátku 4. kapitoly¹⁴ nacházíme v profesorově příjmení změnu, již Bulgakov motivuje jakoby snahou novin zastrčit jméno objevitele paprsku (motiv konspirace byl u ruských revolucionářů jedním z důvodů přijetí jiných než původních jmen). Ve volbě příjmení literární postavy jako by byla skryta navíc i snaha autora nezačít písmenem L, ale vnést do textu namísto toho jiný příznakový rys (ráčkování), který by mohl pomoci identifikovat prototyp tohoto obrazu, tj. objevuje se systém typu: celé první jméno + iniciála jména po otci + konspirační změna jména + příznakový vnější rys. Pokud by tato naše hypotéza mohla být uznána za možnou či dokonce věrohodnou, pak by to asi mohlo svědčit o jistých kvalitách vztahu spisovatele k revoluci jako takové a k jejímu vůdci, o tom, že se právě jemu cosi velkého vymklo z rukou a že se to začalo řídit úplně jiným směrem, který se nakonec může otočit proti samotnému iniciátorovi tohoto pohybu. Koncepce by to byla jistě zajímavá a zřejmě dosti prorocká pro věc samu a pro jejího duchovního otce zvláště.

V Psím srdci je jakoby zachována jediná linie Osudných vajec, linie vědcova. Profesor Preobraženskij (i toto jméno má nesporný charakterologický význam) a jeho pomocník, doktor Bormental, jsou zjevně sešranou dvojicí, která už má za sebou řadu prapodivných operací, jak lze usoudit z toho, kdo za profesorem přichází do ordinace a s jakými problémy se na profesora obražuje jeho noví pacienti. Dosažený stupeň virtuozity

při provádění takovýchto operací je mu však málo, a proto uskutečňuje novou, nevidanou operaci, při níž do těla psa vopere lidský chámovod a podvėsek mozkový. Neuvěřitelně rychle přeměna toulavého psa v člověka, v němž vnější psi rysy rychle mizí, je pak překvapením pro samotného experimentátora. Profesor se tak vlastně dostává jakoby mezi oba experimentující hrdiny předchozí novely - postupuje sice méně obezřetně, než profesor Persikov, ale nedělá žádné natolik potrhle kousky, jakých se dopouštěl Rokk. V první části o sobě prohlašuje: "Jsem člověk faktu, člověk exaktní. Jsem nepřítelem nepodložených hypotéz. A to je o mně známo nejen v Rusku, ale v celé Evropě. Když něco říkám, znamená to, že se opírám o určitý fakt a vycházím z něho."¹⁵ Rozvíjí pak sice svoji teorii o galosích (ostatně, téma galosí v ruské literatuře by si možná zasloužovalo samostatnou studii), ale to na platnost vysloveného nemá vliv, generalizace se vztahuje na jeho celkové založení. Fakty podložený experiment však jeho hypotézu zvrtné a nutí ho přehodnotit ji - pracovní vědecká hypotéza se ne zcela potvrdila, a proto nutné musí být přehodnocena. Ve sféře lidské společnosti totiž kromě vědeckých, empirických kritérií založených na souladu teorie a praxe platí i morální kritéria, jež nakonec rozhodují. Profesor se nejen brání tomu, aby nové bylo legitimizováno (tj. tomu, aby Šarikov dostal "papíry"), ale hodnotí i jeho mravní vývoj, jeho chování, a to nikoli jen ve vztahu k sobě samému, ale i k ostatním lidem. Když se pak dostatečně přesvědčí, že jím stvořený povedený Šarikov je individuum vzácně přizpůsobivé, egoistické a nemající ani zbla etiky v těle, že jeho agresivita roste a že je stále záluďnější, takže se stává nebezpečným pro profesora i pro ostatní, rozhodne se pro opačnou operaci, po níž se Šarikov stane opět psem. Důraz je tu tedy kladen na mravní odpovědnost experimentátora za výsledek jeho práce. Tvrdí to např. i Miluše Zdražilová v doslovu k českému vydání novely.¹⁶ Je to jistě pravda, ale zdá se nám, že tu existují další dvě otázky, které jsou minimálně stejně důležité.

Proč se vlastně novela, v níž se transplantují podvėsek mozkový a chámovod, jmenuje Psi srdce? Miluše Zdražilová ve zmíněném již doslovu na tuto otázku odpovídá, že experiment je obrácen, aby tak bylo zachráněno a zachováno "...vřelá a cenná psi srdce"¹⁷ S tímto tvrzení si dovolujeme nesouhlasit. Vždyť toulavý pes se v novele projevuje jako notný egoista, který přijímá profesora za svého pána jenom proto, že je to pro něho výhodné. I obojek přece snaží jenom proto, že to pro něho znamená výhodu; nic nedělá pro kohokoliv jiného. Pes Šarik i občan Šarikov jsou egoisté, kořistníci a nebojí se násilí na těch, nad kým se cítí mít převahu. Šarik trhá sovu, Šarikov pronásleduje doma a ještě více pak v městské službě kočky. Šarik leze za ženami krást žrádlo, Šarikov je navštěvuje s choutkami erotickými, Šarikovi dává obojek převahu nad vrátným, Šarikovovi funkce nad zaměstnankyní. Mezi Šarikem a Šarikovem tak není rozdíl, oba jsou paralelními obrazy mravní nízkosti, anebo, snad krutě řečeno, ale neperspektivnosti. Šarikov jako by byl dokladem pravdivosti profesovy filipiky proti - jeho slovy - novodobým spasitelům, v níž kritizuje je-

jich nekulturnost, a tudíž jim odebírá právo na to, aby byli hlasateli vysokých ideálů, a to slovy: "... každý takový spasil by se měl především tak dlouho pohlavkovat, dokud si ... chiméry nevytríská z hlavy a nevrátí se do chléva kydat hnůj. Tam je totiž jeho místo. A bude po krizi. Jo, dvěma pá-nům nelze sloužit. Vyškrabávat tramvajové koleje a zároveň organizovat záchrannou kampaň, na níž by měl záviset osud jakýchsi španělských trhanů? To přece nejde! To nedokáže nikdo, ..., a tím méně lidé, kteří jsou ve svém vývoji o dobrých dvě stě let pozadu za průměrným Evropanem a dožnes pro ně není samozřejmostí zapnout si vlastní poklopec!"¹⁸

Šarik i Šarikov jsou přesně bytostmi tohoto typu. Parodický obraz vzdělavacích a osvětových kampaní toho typu, při kterém se např. čte korespondence Engelse s Kautským, což je právě to, co uvědomělý Švonder dává Šarikovovi jako základ vzdělání, je jen potvrzení profesorova přesvědčení i dokladem trefnosti příkladu, který Bulgakov uvádí. Rostoucí agresivita psa Šarika je přerušena první operací, agresivita občana Šarikova je nakonec poté, co se svou aroganci stal zjevně nebezpečným, opět zastavena jen za cenu druhé operace. Psi srdce tedy jen těžko může být symbolem autorovy sympatie k hodnému psu Šarikovi, jenž se na konci díla chová klidně. Je to spíše odsudek charakteru agresivního nekulturního parazita bez zábran. A proto by se asi nejspíš hodilo hodnotit atribut psi jako psovske, jako označení služebnosti, lokajství zvrtnuvšího se v egoistickou a nadutou panovačnost, charakteristickou pro člověka, jehož orgány byly implantovány pokusnému zvířeti, ale i pro zvíře samé ještě před tím, než bylo podrobno experimentální operaci. Vždyť Šarikov je dokonce verbis expressis doktorem Bormentalem označen za člověka se psím srdcem, což profesor opravuje na charakteristiku poněkud jinou, možná však ještě odsudivější: "... už nemá psi, ale lidské srdce. A jedno z nejodpornějších, jaké kdy matka příroda stvořila."¹⁹ Srdce je pak odnepaměti místem, kam je umísťován princip lásky, soucitu, citu vůbec. To jsou ovšem vlastnosti, které chybějí Šarikovi i Šarikovovi - a proto ani psi ani lidské srdce bez citu, bez mravní podstaty nemůže být shledáno hodnotným.

Druhý aspekt je podle našeho názoru ještě závažnější a jde ještě hlouběji k podstatě toho, co je pod strhujícím dějem stále hlubinně přítomno. Je to otázka po oprávněnosti snahy, již byl profesor při svých experimentech veden, totiž tendencí zasáhnout svým pokusem přímo do samy podstaty vývoje, do jeho přirozenosti. Základ spisovatelova záměru v tomto tematickém okruhu bude zřejmě třeba hledat v tomto profesorově zamýšlení: " 'Vysvětlete mi, prosím vás, proč mám uměle vyrábět Spinozu, když ho každá normální ženská může kdykoliv porodit? Takhle přece vyklopila v Cholmogorech madame Lomonosovová toho svého výtečníka taky. Doktore, to je starost lidstva, ono vybírá rok co rok - pěkně popořádku, evolucí - z nepřeberné masy lidského smeti několik desítek geniů, kteří jsou ozdobou téhle země. ... Můj zatracený objev ... nestojí ani za zlamanou grešlí. ... Teoreticky je to zajímavé. Fyziologové nad tím budou u vytržení. ... Ale praxe? Táhle ji máte!' Preobraženskij ukázal prstem na dveře ordinace, za nimiž spal Barykov."²⁰

Ano, proč uměle, neústrojně, ne-přirozeně, když evoluční cesta funguje spolehlivěji, bez násilí, ústrojněji? Tady je, podle našeho názoru, nutno hledat cíl, k němuž Bulgakov směřoval ve svých úvahách, v nichž mu revoluční a porevoluční události posloužily jako ideální studijní materiál pro to, co se za jistých okolností může dít s člověkem i s celou společností. Podobný motiv opozice přirozenosti a ne-přirozenosti jako by zazníval již v Osudných vejcích, když onen záračný paprsek v nich nepochází z přirozeného světla.

Od zamyšlení nad tím, jak snadno lze vědeckou hypotézu experimentálně prověřovat dvěma diametrálně odlišnými způsoby, přes vynikající výsledek po stránce teoretické, nikoli však lidské a mravní - taková je cesta, kterou vede Bulgakov čtenáře od Osudných vajec k Psimu srdci. Proč vlastně podnikat sociálně nesmírně nebezpečné experimenty? Proč nerespektovat zákonitosti evoluce, která svou pomalou, ale ověřenou metodou spěje k systémové ústrojným výsledkům a ne k neústrojnému skoku, jenž vyvolává nevyrovnanost systému a může ho vážně ohrozit?

Vzhledem k výše uvedenému si proto dovolujeme tvrdit, že obě díla, o kterých jsme pojednali, tvoří dialogii, pro niž je charakteristické zaměření na téma vědeckého experimentu, který se v obou novelách stává jakýmsi katalyzátorem, poukazujícím k dějovým i významovým ohniskům děl, která můžeme považovat za parabolickou parafrázi revoluční reality. Zejména první z obou novel pak ústí nejen do satiry, ale snad ještě víc do parodie pseudorevolučnosti; na tomto tématu je však zároveň v obou dílech zdůrazněna možnost vzniku lidského konání neústrojné včleněného do systému, jehož je člověk pouze účasten, ale nemá nad ním moc, která by mu umožňovala tento systém dirigovat a měnit jen na základě svých vlastních přání. Experiment je pak i jakýmsi prubiňským kamenem morálního klimatu, zejména pak těch, kdo nesou odpovědnost za jeho uskutečňování.

Nemůžeme proto souhlasit s tím, co říká v předmluvě k ruskému vydání těchto Bulgakovových próz Vsevolod Sacharov, když o profesoru Preobraženském z novely Psi srdce tvrdí "Да и высокомерие, злобно-язвительные суждения его о новой действительности принадлежат персонажу, а не автору."²¹ Jisté nelze vyloučit stylizaci, jisté nelze zjednodušeně ztotožňovat autora a jeho postavy. I přesto je však zjevné, že autor prostřednictvím textu, a tedy i postav, formuluje svůj názor na realitu, byť k tomu užívá prostředků specifických pro uměleckou literaturu. Jeho profesor Preobraženskij sice zkoumá mozky dál, ale je bohatší o poznání, jež získal; už nikdy se asi nepustí na cestu poručníkovaní přírodě. Faustovská cesta za poznáním je možná jen jako jednání v souladu s poznáními, přírodě imanentními zákonitostmi, jimž se člověk dokáže podřídít. Celou formulací by jisté bylo možno pochopit jako snahu obhájit autora v době, kdy za kacířské bylo možno prohlásit cokoliv, co bylo možno pochopit jako výraz nedostatečné loajality - ale taková úlitba cenzuře už snad nebyla v roce 1988 nutná.

Bulgakovovo mistrovství, s nímž vytvořil prózy formou dynamické a obsahem hluboce filozoficky založené, v nichž pod vnější, skutečně jen povrchovou vědecko-fantastickou vrstvu

včlenil parodicko-satirický obraz některých zásadních negativních prvků porevolučního vývoje v Rusku i úvahy o možnostech, hranicích a odpovědnosti vědy, vědeckého a pseudovědeckého experimentování - to vše svědčí znovu o jeho mistrovství a o schopnosti přesně hodnotit vývoj ve své vlasti. Zařadil se tak mezi autory, jako byli např. Platonov či Zamjatin, jejichž humanistický založené prózy si nejen tvarově, ale především svým hlubokým lidstvím a varováním před nebezpečím jeho deformací získaly pevné místo v historii ruského humanistického myšlení.

POZNÁMKY:

- 1 Словарь иностранных слов. Ред.: Лехин, И. В., Петров, Ф. Н., Москва 1949, с. 749.
- 2 REJMAN, L.: Slovník cizích slov. Praha 1971, s. 97.
- 3 BULGAKOV, M.: Osudná vejce. In: BULGAKOV, M.: Diaboliáda. Praha 1985, s. 58. Dále citováno jen jako: Osudná vejce s udáním strany.
- 4 Osudná vejce, s. 81.
- 5 Osudná vejce, s. 81.
- 6 Osudná vejce, s. 82.
- 7 Osudná vejce, s. 81.
- 8 BULGAKOV, M.: Psi srdce. Praha 1989, s. 61-62. Dále citováno jen jako: Psi srdce s udáním strany.
- 9 Psi srdce s. 57.
- 10 Psi srdce s. 59.
- 11 Psi srdce s. 58-59.
- 12 Osudná vejce, s. 99.
- 13 Osudná vejce, s. 77.
- 14 Osudná vejce, s. 52.
- 15 Psi srdce s. 60.
- 16 ZADRAŽILOVÁ, M.: Legenda o psím srdci. In: BULGAKOV, M.: Psi srdce. Praha 1989, s. 216-217.
- 17 Tamtéž, s. 220.
- 18 Psi srdce, s. 64
- 19 Psi srdce, s. 176.
- 20 Psi srdce, s. 172-173.
- 21 САХАРОВ, Л.: Сатира молодого Булгакова. В: БУЛГАКОВ, М.: Ханский огонь. Повести и рассказы. Москва 1988, с. 10.